

הרב אייל גרשון, ישיבת מצפה יריחו

## בין 'כפה הר כגיגית' ל'הדור קיבלוה':

### שני מצבים בלימוד תורה

#### פתיחה

ידוע הוא הצורך בשמחה בעבודת ה' בכלל ובלימוד התורה בפרט. כך אנו מברכים ומתפללים כל בוקר - "והערב נא ה' א-להינו את דברי תורתך בפינו ובפיות עמך בית ישראל". וכן הוא בתורה (דברים כח, מז) "תחת אשר לא עבדת את ה' א-להיך בשמחה ובטוב לבב...", ודוד המלך אומר (תהילים ק' ב') "עבדו את ה' בשמחה". וכך עוד מאמרים רבים בדברי רבותינו לאורך הדורות על מעלת השמחה וחשיבותה במהלך הלימוד.

אמנם, בשורות הבאות נרצה להביא זווית הסתכלות אחרת מעט בעניין זה. ואיננו באים לחלוק חס וחלילה על רבותינו, אלא לנסות לייצר מערכת שלמה והסתכלות רחבה יותר. ושינזכה לכוון לשם שמים.

#### "לפום צערא אגרא"

בסוף<sup>1</sup> מסכת אבות (ה, כג) אומרת המשנה: "בן הא הא אומר לפום צערא אגרא".

לכאורה, בן הא הא סותר מעט את הדברים שאמרנו לעיל. הגורם לשכר הוא דווקא הצער בעשיית המצוה, ולא השמחה בה. לכאורה, אם אכן ככל שאדם שמח יותר בלימוד לימודו מעולה יותר, אם כן היה צריך לתת את השכר דווקא על השמחה ולא על הצער, ואילו לפי דברי התנא דווקא הצער הוא זה שמייצר את מעלת הלימוד ולא השמחה. כך עולה גם מפירוש הרמב"ם למשנה שם, שכתב כך:

ואומרו שלא יתקיים מן החכמה אלא מה שתלמד בטורח עמל ויראה מן המלמד. אבל קריאת התענוג והמנוחה אין קיום לה ולא תועלת בה...

ההיגיון בדברי הרמב"ם ברור, כאשר אדם עושה דברים בקלות, הם פחות משמעותיים בעיניו, ולכן אין הם מתקיימים בו. אך דבר שאדם עמל בו, ואף על פי שיש לו בו צער הוא

1. כידוע, פרק ו' הוא ברייתא [הנקראת 'פרק קנין תורה'] ולא מהמשנה.

ממשיך ועושה אותו מתוך רצון פנימי - דבר זה בוודאי יתקיים אצל האדם. יוצא אם כן שדווקא לימוד שיש בו צער הוא לימוד התורה המועדף.

## הקדמת האגלי טל

כנגד התפיסה הזו שהצגנו במעלת הצער,<sup>2</sup> יוצא האגלי טל בצורה מפורשת בהקדמתו. וכך הוא כותב:

ומדי דברי בו, זכור אזכור מה ששמעתי קצת בני אדם טועין מדרך השכל בעניין לימוד תורתנו הקדושה, ואמרו כי הלומד ומחדש חידושים ושמח ומתענג בלימודו, אין זה לימוד התורה כל-כך לשמה כמו אם היה לומד בפשיטות שאין לו מהלימוד שום תענוג והוא רק לשם מצוה, אבל הלומד ומתענג בלימודו הרי מתערב בלימודו גם הנאת עצמו.

ובאמת זה טעות מפורסם. ואדרבא, כי זה היא עיקר מצוות לימוד התורה, להיות שש ושמח ומתענג בלימודו, ואז דברי תורה נבלעין בדמו. ומאחר שנהנה מדברי תורה, הוא נעשה דבוק לתורה.

ובזוה"ק, ד"בין יצר הטוב ובין יצר הרע אינן מתגדלין אלא מתוך שמחה: יצר הטוב מתגדל מתוך שמחה של תורה, יצר הרע...". ואם אמרת שע"י השמחה שיש לו מהלימוד נקרא שלא לשמה, או על-כל-פנים לשמה ושלא לשמה, הרי שמחה זו עוד מגרע כוח המצוה ומכהה אורה, ואיך יגדל מזה יצר הטוב? וכיוון שיצר הטוב מתגדל מזה, בוודאי זהו עיקר המצוה.

ומודינא, שהלומד לא לשם מצוות הלימוד, רק מחמת שיש לו תענוג בלימודו, הרי זה נקרא לימוד שלא לשמה, כהא דאוכל מצה שלא לשם מצוה רק לשם תענוג

---

2. המעיין יראה שיש מעט שוני בנימוק של החוסר בלימוד מתוך שמחה. הרמב"ם הסביר שלימוד כזה אינו מתקיים, ואילו הטועים באגלי טל מתנגדים ללימוד בשמחה מפני שזה נחשב לנגיעה אישית והלימוד אינו מכון לשם המצוה ורצון ה'. והיה ניתן לחלק ולומר, שהרמב"ם מקבל באופן עקרוני את החשיבות של לימוד בשמחה, אך לדעתו צריך שיהיה לאדם צער וקושי כללי בלימודו בכדי שיתקיים בידו, אף שבלמוד עצמו הוא שמח. זאת לעומת אותם הטועים שדוחים מכל וכל שמחה בלימוד כיון שהיא יוצרת נגיעה אישית.

אך גם עם זאת, אל מול דבריו של האגלי טל נראה שאין הבדל משמעותי בין הרמב"ם לטועים, כיון שגם הרמב"ם וגם הטועים אינם מעמידים את השמחה בתור חלק ממעלת הלימוד. ולכן עדיין השאלה עומדת לענ"ד.

אכילה; ובהא אמרו "לעולם יעסוק... שלא לשמה, שמתוך...". אבל לומד לשם מצוה ומתענג בלימודו, הרי זה לימוד לשמה, וכולו קודש, כי גם התענוג - מצוה.

האגלי טל חוזר אל העמדה הראשונה שלנו - מעלת הלימוד הגדולה יותר היא מתוך שמחה דווקא. והוא מביא כמה וכמה ראיות לכך.

ובהמשך דבריו שם תירץ על פי יסוד זה - שהשמחה בלימוד היא חלק מהגדרת המצוה - את דברי הרמב"ם שכתב (הלכות תשובה י, ה) "לעולם יעסוק אדם בתורה ואפילו שלא לשמה", אך בגמ' (פסחים נ ע"ב) אמרו "לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות...", ומדוע השמיט הרמב"ם את ה'מצוות' הכתובות בגמ'?

ומתרץ האגלי טל, שהרמב"ם סבר שמצוות צריכות כוונה, ולכן במצוות אם עושה אדם את המצוה ללא כוונה לא יצא ידי חובתו. משא"כ בלימוד תורה, שחלק מהגדרת המצוה הוא גם ליהנות מדברי הלימוד, ולכן אפילו אם הנאתו היתה שלא לשמה - קיים את המצוה, וכמו אדם שכפו אותו לאכול מצה בפסח שיצא ידי חובה אף שמצוות צריכות כוונה, כיון שנהנה מאכילתה. אם כן השמחה בלימוד היא ממש חלק מקיום המצוה, וככל שיותר שמח בלימוד מקיים יותר בהידור את המצוה.

ועם כל זאת, האגלי טל אינו מנמק מדוע זה כך ולא אחרת, מדוע התפיסה הרואה בשמחה נגיעה אישית בלימוד איננה נכונה, הוא רק מוכיח שאין זה נכון ולא מסביר מדוע. ננסה כעת לנסות ולהסביר את יסוד דבריו, ולהבין מה היחס הנכון בין השמחה ללימוד לבין הצער וההקרבה בו.

## יתרון האור מן החושך

ננסה להעמיק ברעיון של מעלת הלימוד בעצב. כאשר אדם רוצה לבטא 'עד הסוף' עיקרון מסוים, הצורה שבה הוא יבטא אותו בצורה הטובה ביותר היא כאשר כל המערכת הסביבתית שלו מתנגדת לרעיון - ועדיין הוא מחזיק בו. דוגמאות ידועות לכך ניתן לראות בכל הרעות והזוועות שעברו על עמינו בכל הדורות ואף בדורנו אנו.

מי מבטא בצורה טובה יותר את היות האדם בעל בחירה חופשית - האם אדם שכל האפשרויות פתוחות בפניו, והוא יכול לבחור במה שהוא רוצה [ואף על פי כן נראה שרובא דאינשי דווקא יעדיפו לזרום עם "צו האופנה"...], או אדם שעומד מול בחירה בלתי אפשרית, כמו מוות מול ויתור על אמונתו וערכיו, ובוחר דווקא במוות? בוודאי שאדם במצב השני מבטא בצורה הרבה יותר טובה שהוא חופשי, וכמה שינסו לכופף אותו לדבר

מסוים או לדרך חיים אחרת, אם הוא לא מאמין בה הוא לא יבחר בה אפילו אם הברירה היחידה היא מוות.

דוגמה נוספת מימינו אנו - החטופה אגם ברגר, שהצליחה לשמור את אמונתה בתנאים בלתי אפשריים ובלתי אנושיים. מקרה שכזה בוודאי מבטא את עוצם ערך האמונה בצורה חזקה הרבה יותר מאדם ש'חי בהצלחות' או נולד עם 'כפית זהב בפה'.

אם כן, לכאורה גם בלימוד התורה, אם עוסק בתורה דווקא מתוך צער, הרי שהוא מבטא בכך יותר את ערך וחשיבות הלימוד.

אמנם במבט מדויק יותר, נראה לומר שצער וסבל אינם האפשרות היחידה בכדי לבטא את ערך הדבר. הביטוי של חשיבות הערך במקרים שהבאנו לעיל, נובעים דווקא מכך שהערך מנוגד למציאות הכללית שבה האדם נמצא - הניגוד הוא זה שמבליט את החיבור הפנימי. אך לכאורה חיבור פנימי יכול להיות גלוי גם בצורה שונה, וזה כאשר החיבור הופך את שני החלקים למהות אחת. במקרה שכזה הביטוי של הערך הוא בצורה הפוכה, בכך שכל דבר שעושים קשור ומחובר אליו, וכלל אין פה שני חלקים שסותרים זה את זה.

נראה שאפשר להסביר את שני המבטים הללו במשל מעולם הזוגיות. המחויבות לקשר מתבטאת בצורה הכי טובה דווקא כאשר יש ריב בין שני בני הזוג, ועדיין הם ממשיכים את הקשר ומנסים לשקם אותו. אם בכל ריב או בכל פעם שלאחד מבני הזוג לא נח בקשר, הקשר היה נגמר - הדבר היה מעיד על כך שהיה זה קשר שמבוסס על אינטרס והנאה אישית של כל אחד מהצדדים. הביטוי לכך שחשוב לבני הזוג הקשר עצמו, מגיע דווקא בזמנים שבהם הקשר קשה ולא מועיל להם ועדיין הם ממשיכים לאחוז בו.

זה צד אחד. אך עם כל זאת אף אחד לא מגיע לחתונה מתוך מריבה בכדי להעצים את הקשר. זהו דבר הזוי לחלוטין. מדוע? בחתונה מתבטא הצד השני שתיארנו לעיל. אין צורך בדבר שהוא מתנגד לקשר בכדי לבטא אותו, אלא עצם החיבור, שבני הזוג הופכים להיות דבר אחד שפועל בצורה הרמונית, הוא הביטוי של הקשר. ככל שהם יהיו שמחים בחיבור זה ויתחברו בצורה עמוקה והרמונית יותר, הקשר עצמו יהיה הרבה יותר אמיתי וחזק ופועל טוב במציאות.

## בחזרה ללימוד - שני אופנים בעמדת הלומד ללימוד

כעת נשוב לשאלה שבה דנו בתחילה, איזה לימוד נעלה יותר - הלומד בשמחה או הלומד בעצב וקושי? בעקבות דברינו ננסח את השאלה בצורה שונה: האם השמחה שלנו בלימוד עומדת בניגוד לרצון האלוקי שמצווה אותנו ללמוד?

לדעתם של ה'טועים' שהזכיר האגלי טל, ישנו ערך בלימוד שאין בו שמחה, מפני שהם אינם תופסים את ההנאה שלהם בתור דבר שהוא חלק מן הלימוד. לכן לדעתם אם אין חיבור בין הלימוד ובין ההנאה, הביטוי הכי גדול לערך הלימוד הוא דווקא כאשר לומדים גם מתוך צער.

אך בסברא פשוטה, בוודאי שהשמחה שיש לאדם בלימוד היא צורת ביטוי אחרת לצייוי האלוקי של לימוד התורה. הצייויים האלוקיים אינם מנותקים מאיתנו, שהרי גם אנחנו יצירי כפיו של ה'. האינטואיציה הבסיסית של האדם לא לרצות, והצייוי האלוקי "לא תרצח", אינם שני קווים מקבילים שבמקרה מדברים על אותו העיקרון, אלא הם שני צדדים של אותו המטבע. כאשר אדם מכבד את הוריו מפני שהוא באמת מעריך אותם ואת עמלם, אין זה סותר למצוות "כבד את אביך ואת אמך". היעלה על הדעת שיצטרך אדם לזלזל בהוריו באופן כללי, ורק מדין המצוה הוא "יאלץ" לכבדם? וכי כך ציווה אותנו ה'? בוודאי שלא. אלא במקרים אלו יש קשר מחויב בין עולמו הפנימי של האדם לבין הצייוי האלוקי.<sup>3</sup>

ואם כן, כאשר מרגיש אדם שמחה בלימוד התורה אין זה מתנגד ללימוד כלל, ההפך הוא הנכון - ככל שהוא יותר ישמח בלימוד, הוא יבטא בצורה טובה יותר את ערך וחשיבות הלימוד, מכיון שבכך הוא מראה שהתורה היא חלק מעולמו הפנימי ועל כן היא מביאה אותו להנאה ושמחה. ונראה לומר שזוהי כוונת עומק דברי האגלי טל, שהאריך להוכיח שההנאה היא חלק מגדר מצוות תלמוד תורה - כיון שהשמחה והלימוד הם דבר אחד, אם כן ככל שיותר יתחבר האדם אל הלימוד וישמח בו יהיה לימודו במעלה גדולה יותר.

אמנם כפי שכבר ציינו לעיל, בן הא הא אומר במפורש "לפום צערא אגרא", שכן שני הצדדים קיימים. פעמים שאדם יכול ח"ו להיחלש באמונתו, להתרפות מלימודו או להפסיק לחוש שמחה בלימוד - האם במצב שכזה הוא צריך להפסיק ללמוד מפני שהוא כבר אינו מרגיש חיבור נפשי למצוות תלמוד תורה? נראה שכאן בא בן הא ומחדש

3. נראה לי שיש לדון מעט בדבר, באופנים מסוימים. עי' לדוגמא רש"י סנהדרין עו ע"ב ד"ה המחזיר, שמונה פרקים לרמב"ם פ"ו, ומדבר שור לפרשת נח. [י.ה.]

ש"לפום צערא אגרא". בזמנים קשים שבהם אין אדם חווה את החיבור העמוק ללימוד, השכר הוא דווקא על הכפייה החיצונית להמשיך וללמוד. ונראה שדווקא בלימוד זה ישנם מעלות מסוימות שאין בלימוד בשמחה, הן מצד חידוד היכולת להיות מחויב בצורה מוחלטת ללימוד התורה, והן בכך שדברי התורה יתקיימו וייטמעו בתוכו, כדברי הרמב"ם. ונראה להוסיף עוד ולומר, שדווקא מתוך סוג הלימוד הזה, שלומד אפילו מתוך צער ובכך מתחבר בצורה נוספת לתורה, ישנו סיכוי רב שחיבור זה עצמו יכול לשוב ולפתוח את השער של השמחה בלימוד. מתוך הלימוד בצער ובחוסר חיבור פנימי, תיוולד בקרבו שמחה חדשה וגדולה יותר בלימוד התורה באופן כללי.

### השלכה הלכתית - דין "עוסק במצוה" בלימוד תורה

נראה שליסוד מחשבת זו - שלימוד התורה יכול להעשות גם בצורה שבה הלומד מחובר ושמח בלימוד וגם במקרים שבהם הוא חש ריחוק מסוים - ישנה השלכה הלכתית. כלל ידוע בתורתנו הוא "העוסק במצוה פטור מן המצוה" (סוכה כה ע"א), ופטור זה הוא אפילו ממצוה עוברת, כגון תפילין או ישיבה בסוכה. אך לעומת זאת הגמ' בשבת (יא ע"א) ובמועד קטן (ט ע"ב) פוסקת, שהלומד תורה צריך להתבטל מלימודו עבור כל מצוה עוברת שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

וקשה, מדוע דווקא בלימוד תורה, שהיא כנגד כל המצוות (פאה א, א) אין אנו אומרים את הכלל של "העוסק במצוה פטור מן המצוה"?

המאירי (מועד קטן ט ע"ב) כתב כך:

ואף על פי שאמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה אין תלמוד תורה בכלל זה... הואיל ועיקרה לידיעת קיום שאר מצוות, מבטלין אותה בשביל כל מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

יוצא שבמצוות לימוד תורה, לעומת שאר המצוות, עשיית המצוות היא חלק מן הלימוד. לכן אין המצוה הזו יכולה להפקיע את המעשה, מפני שכל עניינה של מצוות תלמוד תורה הוא שבעקבות הלימוד יקיים את מצוות התורה.

אמנם ברמב"ם הקושיא מתעצמת. שבהלכות תלמוד תורה (ג, ד) כתב:

היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה, אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים לא פסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצוה ויחזור לתלמודו.

ולעומת זאת בהלכות אישות (טו, ב) כתב:

ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה, הרי זה מותר להתאחר, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה וכל שכן בתלמוד תורה.

ולכאורה הרמב"ם גם סותר את עצמו, וגם אין דבריו מתאימים לדברי הגמ', שבלמוד תורה אין את הכלל של העוסק במצוה כפי שבארנו.

## תירוץ האור שמח

האור שמח (הל' תלמוד תורה א, ב) כתב לתרץ את דברי הרמב"ם על פי דברי התוס' בכתובות (יז ע"א), שכתבו לחלק בין שני סוגי תלמוד תורה, שהאחד מהם מתבטל מפני שאר המצוות ואילו השני אינו מתבטל:

מבטלין תלמוד תורה להוצאת המת - וקשה, דבהלכות דרך ארץ אמר ר"ע תחלת תשמישי לפני חכמים, פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי מת מצוה, ונטפלתי בו ד' מילין עד שהבאתיו לבית הקברות וקברתיו. וכשבאתי והרציתי דברי לפני ר"א ור' יהושע אמרו לי על כל פסיעה ופסיעה כאילו שפכת דם נקי... והר"ר יהודה מקורב"ל תירץ, דהתם משום דביטל עצמו משימוש ת"ח קאמר דגדול שימושה יותר מלימודה.

התוס' מחלקים, שלימוד רגיל אכן מבטלים מפני הוצאת המת, אך שימוש תלמידי חכמים אין מבטלים. אך התוס' לא מבארים מה הוא ההבדל בין שני סוגי הלימוד. ומבאר האור שמח שם על פי דברי רש"י בכמה מקומות, ששימוש תלמידי חכמים הוא הבנת טעמי הדינים וסברתם, ובלימוד כזה קיים הכלל של העוסק במצוה פטור מן המצוה.

אמנם אם כן הם הדברים, יוצא חידוש גדול להלכה שלא ראינו שנוהגים כמותו. שבחורי ישיבות בסדר הבוקר יישארו ללמוד על אף שיש לפניהם מצוה עוברת שאי אפשר לקיימה על ידי אחרים, כיון שהם לומדים בעיון ומנסים להבין הטעמים והסברות, ורק בסדרים בהם לומדים ב'בקיאות' יתבטלו מלימודם... ולא מצינו מי שיוורה כן.

לכן נראה להוסיף ליסוד דבריו של האור שמח את החלוקה שעשינו לעיל. דברי רש"י ששימוש תלמידי חכמים הוא להבין את הסברא והיסוד של כל דין, זהו 'סימן' ולא 'סיבה'. היסוד העמוק של שימוש תלמידי חכמים הוא אופן של לימוד תורה שבו התורה מתחברת ללומד ונהיית ממש חלק ממנו. לכן זהו לימוד שמבינים בו את הטעמים

והסברות, כי אם לא הבנת עדיין את היסוד של הדין הוא עדיין חיצוני אליך. אך עיקר גדרו של לימוד זה איננו הבנת הטעמים אלא עצם החיבור העמוק בין הלומד לבין התורה הנלמדת. לימוד זה מגדל ומרומם את האדם ומביא אותו לדרגות חדשות, ולכן בלימוד מהסוג הזה אכן אין להפסיק את הלימוד, כיון שאם יפסיק יפסיד הלומד ולא יגיע לדרגה שהיה יכול להגיע אליה - "אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ" (ברכות מז ע"ב). אך לימוד שהוא כרגע חיצוני לאדם, ומתמקד יותר בידיעה הספציפית של דין כזה או אחר, במקרה שכזה אכן יש לבטל את הלימוד בכדי לקיים מצוה שאי אפשר לקיימה על ידי אחרים.

## סיכום

לסיכום, נראה שישנם שני אופנים בלימוד התורה. לימוד שבו האדם מחובר לתורה וחש שמחה וחיבור עמוק, ולימוד שבו האדם חש ריחוק מסוים וצער.

בשני האופנים יש מעלה בלימוד:

- בלימוד בשמחה יש את המעלה של קיום המצוה בצורה הטובה ביותר, שכן השמחה היא חלק מהמצוה.
- בלימוד בצער יש את המעלה של ההתגברות על הקשיים וההתחברות לתורה גם במצבים של ריחוק.

נראה שגם הרמב"ם וגם האגלי טל מסכימים על כך, אלא שהם מדגישים צדדים שונים של העניין. הרמב"ם מדגיש את המעלה של הלימוד בצער, שכן הוא מביא לידי קיום וטמיעה של התורה באדם. אך האגלי טל מדגיש את המעלה של הלימוד בשמחה, שכן הוא חלק מקיום המצוה בהידור.

ונראה ששני האופנים נכונים ורצויים, וכל אחד צריך להיות בעל יכולת להשתמש בשניהם בהתאם למצבים המשתנים ומתוך כך יזכה שהלימוד שלו יצמח ויפרה.

ויהי רצון שנזכה ללמוד תורה בשמחה וחיבור, ונזכה לקיים את המצוות בהידור. מצד אחד לשאוף לשמחה וחיבור עמוק, מצד שני לא להתייאש גם כשקשה ומרגיש רחוק. בשני המצבים יש מעלה, וכל אחד יכול להגיע להישגים גדולים, אין שאלה...